

СТАН ТА СУЧАСНІ ПРИНЦИПИ ПАМ'ЯТКООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

(оглядова довідка за матеріалами преси та інтернету за 2020–2021рр.)

Охорона культурної спадщини досі залишається одним із найбільш проблемних напрямів діяльності в галузі культури, оскільки її об'єкти, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду й зберегли свою автентичність, є надто вразливими. [1; 2].

Необхідність створення ефективної системи охорони пам'яток історії та культури, яка б розв'язала наявні проблеми інституційного, правового та організаційного характеру, що негативно впливають на реалізацію державної політики в цій сфері, продиктована часом. Адже кожен день у засобах масової інформації лунають повідомлення про руйнацію, пошкодження, втрату тої чи іншої пам'ятки – національного надбання України.

Потрібні кардинальні зміни й у ставленні громадян до власного історико-культурного середовища, зокрема шляхом промоції пам'яток та пояснення їхнього важливого призначення – створювати ціннісні системи, здатні страхувати соціуми від сповзання у прірву варварства. Тим паче в нинішніх умовах глибокої соціальної дезінтеграції, коли фактично відсутні модерні суспільні цінності та ідеали, котрі були б рівноцінні або перевершували колишні. [2; 3].

Згадуючи важливість збереження та популяризації культурної спадщини, необхідно також підкреслити її величезний економічний потенціал і перспективи.

«Наша мета – об'єднане суспільство, що цінує культуру та живе в країні, привабливій для туристів. І перші кроки вже зроблено. Галузі, над якими роками не велася цілеспрямована робота, зараз не тільки з чіткою стратегією, а й з фінансовою підтримкою на її реалізацію», – зазначив міністр культури та інформаційної політики України Олександр Ткаченко, представляючи розроблений МКІП та затверджений Кабінетом Міністрів України План заходів щодо підтримки сфери культури, охорони культурної спадщини, розвитку креативних індустрій та туризму. Відповідне розпорядження було прийняте на засіданні уряду 3 лютого 2021 року.

Документом передбачено низку заходів, спрямованих на охорону, відродження та ефективного використання об'єктів культурної спадщини. Так, протя-

гом 2021–2023 років планується відреставрувати та відремонтувати пам'ятки в рамках реалізації програми «Велике будівництво», а також: затвердити історико-архітектурні опорні плани з визначенням меж та режимів використання історичних ареалів населених місць; переглянути перелік об'єктів культурної спадщини, включених до Попереднього списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО; затвердити науково-проектну документацію з визначення меж та режимів використання буферних зон об'єктів всесвітньої спадщини ЮНЕСКО (архітектурного ансамблю Резиденція митрополитів Буковини і Далмації, дерев'яних церков карпатського регіону України та Польщі, Геодезичної дуги Струве); розробити та запустити інформаційний ресурс культурної спадщини та культурних цінностей. [4].

Під час пресконференції, яка відбулася 8 червня в приміщенні Національного художнього музею, О. Ткаченко, підбиваючи підсумки року, розповів про основні результати своєї роботи на посаді очільника МКІП, серед них – здобутки в галузі охорони пам'яток історії та культури.

Зокрема, відомством було підготовлено проекти Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо переміщення культурних цінностей» та актів Кабміну про поновлення роботи Державної інспекції культурної спадщини та Державної служби охорони культурної спадщини України; до Державного реєстру нерухомих пам'яток внесено 3464 об'єкти місцевого значення та 4 – національного; 105 музейних предметів державної частини Музейного фонду країни включено до Держреєстру нацнадбання України; затверджено порядок відбору проектів робіт з реставрації, консервації та ремонту пам'яток культурної спадщини; встановлено прозорий механізм підтвердження фахового рівня виконавця робіт, що має усунути корупційні ризики та ін.

Крім того, тривають роботи в рамках проекту «Велика реставрація», реалізацію та координацію якого здійснює Міністерство культури та інформаційної політики. Точніше, це президентська програма «Велике будівництво», в межах якої фінансуються роботи з відновлення пам'яток чи виготовлення проектно-кошторисної документації на їхню реставрацію.

За словами міністра, цей проєкт є одним із ключових на сьогодні, оскільки великими взаємопов'язаними проблемами збереження культурної спадщини в Україні є неналежне утримання пам'яток і хронічний брак коштів на їх поточне обслуговування, консервацію, реставраційні роботи, при тому, що реставрації потребують 80 % пам'яток, а 30 % з них ще й знаходяться в аварійному стані [5; 6; 7; 8].

Суттєвою допомогою та способом ефективного вирішення цих проблем може стати державно-приватне партнерство – система відносин, яка активно практикується в розвинених країнах, а в нас саме набирає обертів.

Наприклад, цього року Мінкультури, Запорізька облдержадміністрація та гірничо-металургійна група «Метінвест» об'єднали свої зусилля і бюджети для відродження української святині – Національного заповідника «Хортиця». «Фа-

ктично вже розпочато роботи. Завдяки підтримці „Метінвесту” у нас з’явилася проєктна документація на розробку цих об’єктів, на реконструкцію музею „Історії запорізького козацтва”, на реконструкцію „Кургану єдності України поруч з музеєм”. І ми маємо дуже непоганий темп розвитку цих об’єктів», – повідомив генеральний директор заповідника Максим Остапенко, принагідно зауважуючи, що таке партнерство допоможе країні вийти на абсолютно новий рівень сприйняття культурної спадщини [9; 10].

Так само зразком успішного партнерства можна назвати Меморандум про співпрацю щодо збереження культурної спадщини Кам’янця-Подільського, під яким поставили свої підписи представники відомчого міністерства, Хмельницької облдержадміністрації, міської ради та народний депутат І. Марчук. Йдеться про Старе місто – найстарішу частину населеного пункту, де містяться історичні, архітектурні та культурні пам’ятки. Сторони також беруться за розробку загальної концепції розвитку міста з урахуванням статусу Національного історико-архітектурного заповідника «Кам’янець». За словами О. Ткаченка, це перша угода в Україні, що долучає кураторів, архітекторів та громадськість, які розроблятимуть загальну концепцію міста-музею. До того ж це розповсюджена світова практика: Труа у Франції, Тельч у Чехії, Толедо в Іспанії, Бухара в Узбекистані, Агра в Індії – ці міста-музеї щороку приймають численних туристів, а їхній внесок в місцевий бюджет вельми значний [11; 12].

Ця модель співпраці – державно-приватне партнерство – як ніколи актуальна, бо одне з головних завдань «Великої реставрації» – перетворити об’єкти матеріальної культурної спадщини на один із основних ресурсів розвитку країни, зробити з них «туристичні магніти» за стандартами ЄС [«За стандартами ЄС»: в уряді розповіли, як розвиватимуть «туристичні магніти» України: у Кабміні заявили, що планують працювати над адаптацією українського законодавства під стандарти ЄС. <https://www.unian.ua/tourism/news/turistichni-magniti-v-ukrajini-rozvitok-turizmu-novini-11050895.html>].

Загалом впродовж трьох років планується відреставрувати та добудувати близько 150 культурних пам’яток у всіх регіонах України. Та, на жаль, з певних причин «Велика реставрація» не вирішує проблеми всіх без виключення культурних об’єктів, що потребують відновлення. Саме це й викликало занепокоєння у фахівців та громадськості.

В травні 2021 року Міністерство культури та інформаційної політики оголосило перелік перших 109 об’єктів, які відновлюватимуть у першу чергу. Серед них – Софія Київська, Києво-Печерська лавра, заповідники в Чигирині, Чернігові, Кам’янці-Подільському тощо, тобто досить імениті споруди. Проте дрібних об’єктів на кшталт палацу Сангушків у Ізяславі або Тараканівського форту біля Дубна в списку нема.

«Щоб потрапити до „Великої реставрації”, треба бути об’єктом державної власності. І саме цей чинник лишав за бортом десятки унікальних пам’яток культури та архітектури, що перебувають у комунальній власності або ж не мають

власників узагалі. Через це міністри культури Олександріві Ткаченку доводилося виправдовуватися, що зради в першому відборі пам'яток шукати не варто, бо відомство готуватиме законопроект для відновлення комунальних об'єктів теж», – пише авторка газети «День» Інна Лиховид.

Законопроект № 5551–2, який дозволив фінансувати з державного бюджету реставрацію пам'яток національного значення комунальної форми власності, було ухвалено Верховною Радою 15 липня. На комунальні пам'ятки виділили один мільярд гривень, точніше, забрали їх з інших програм – закон передбачає перерозподіл коштів із бюджетної програми «Фонд розвитку закладів загальнодержавного значення». На неї з бюджету – 2021 передбачено 2,3 мільярда гривень. Своєю чергою місцеві бюджети отримують субвенцію за рахунок відкриття нової бюджетної програми МКІП.

Насправді це шанс для тих, чийі заявки про необхідність порятунку не були взяті до уваги в першому відборі «Великої реставрації». Приміром, у Одесі це обласна філармонія, будівля міськради, Художній музей та Музей західного і східного мистецтва. Це все об'єкти комунальної власності [6; 13].

Тим часом обласні державні адміністрації готові подати нові об'єкти до включення у «Велику реставрацію». Зокрема це пам'ятка містобудування та архітектури державного значення «Палац Потоцьких», що в Тульчині Вінницької області. Палац, який перебуває в комунальній власності Вінницької обласної ради, намагалися включити до «Великої реставрації – 2021», але на той момент об'єкт відхилили, оскільки він не є держвласністю. Водночас з 2020 року в межах програми Президента «Велике будівництво» на об'єкті «Реконструкція пам'ятки національного значення Палац Потоцького» в Тульчині проводяться роботи з комплексного благоустрою території, а саме: площі перед палацом [14].

Наприкінці липня Львівщина запропонувала аж чотири об'єкти до другого відбору проектів президентської програми «Велика реставрація». Це теж пам'ятки, що перебувають у комунальній власності. «Думаю, від області їх (об'єкти) відберуть не багато, максимум два. Але й це є важливо, що держава нарешті за багато років готова фінансувати реставрацію спадщини, навіть тієї, яка є в комунальній власності», – наголосила директорка департаменту архітектури та розвитку містобудування Львівської ОДА Олена Василько [15].

Втім, є ще й пам'ятки, які перебувають у приватній власності або на етапі переходу на баланс громади. Для них поки що жодних винятків із законодавства не передбачено. А отже – і шансів на оновлення.

Кому краще довірити порятунок пам'яток – державі, громаді чи інвесторам? Із цими запитаннями часопис «День» звернувся до голови Всеукраїнської асоціації музеїв, реставратора Сергія Кролевця: «Має бути поступова та ретельна робота – як реставрація художніх творів. Усі розуміють, що старі об'єкти можна почистити до якоїсь дати, але це кампанійщина. Великі гроші руйнують пам'ятки, а рятують – правильні та невеликі кошти. Зараз з'явиться маса людей, яка захоче на цьому за-

робити, від архітекторів до реставраторів... Треба щоб люди на місцях відчували, що вони є господарями об'єктів, які є у їхній власності. Для цього можна запросити спеціалістів, провести публічну роботу, що і як буде реставруватися. Обговорення ж цієї програми взагалі не було. Має бути публічне обговорення, пошук кваліфікованих кадрів, бо розкриють пам'ятки, а далі – що? ...» [6].

То хто насправді вирішує долю об'єктів, що складають культурну спадщину України, зокрема нерухому?

Дещо несподіваною після багаторічної боротьби столичної громади за Гостинний двір виявилася новина про передачу пам'ятки на баланс Національному заповіднику «Софія Київська». Споруда, зведена на Подолі, багато років стоїть без догляду, втрачаючи свою привабливість та міцність.

Роками захисники наполягали на тому, щоб Гостинний двір став комунальною власністю Києва, а після відновлення це стало місцем для всіх киян. Одна з ідей – створити тут центр самоврядування разом з музейними, освітніми та культурними закладами. Спочатку споруду виключили із списку пам'яток, а згодом з'явився проєкт будівництва тут торговельного центру. Аби цього не допустити, громада Києва ініціювала судові позови про повернення пам'яткоохоронного статусу та передачу будівлі в комунальну власність Києва. Коли ж всі судові баталії лишилися позаду, між Міністерством культури та Київською міською радою розпочалися дискусії, хто саме має взяти під опіку Гостинний двір.

Зрештою, за пам'ятку на Подолі тепер відповідає Мінкульт та Софія Київська. Втім, якби Гостинний двір таки передали в комунальну власність, зазначають активісти, його відновлення могло б стати частиною реконструкції Контрактової площі, яка була запланована ще 2017-го. «Ми вже не один рік з громадою столиці відстоюємо повернення місту цієї пам'ятки архітектури. Нас водять по колу. А приміщення тимчасом руйнується! Ми вже могли б приступити до відновлення будівлі, в комплексі з реконструкцією Контрактової площі та реалізацією концепції Пішохідного Подолу», – заявляв мер Києва Віталій Кличко в лютому 2021 року.

Чому об'єкт передали саме заповіднику, міністр культури та інформаційної політики О. Ткаченко пояснив у своєму блозі на LV.ua: «29 червня відбулася офіційна передача Гостинного двору на баланс МКІП. Тепер ми починаємо діяти, а саме готуємо звернення до суду щодо незаконного знаходження охорони попередніх власників на території пам'ятки та її виселення. Другий етап: зберемо робочу групу з питань концепції і організуємо зустрічі з активістами для напрацювання спільного бачення пам'ятки, як культурно-мистецького простору. І вже надалі – розробка проєктно-кошторисної документації та перші протіварійні роботи. Безпосередньо фінансування здійснюватиметься в межах програми „Велика реставрація”».

«Документи про передачу Гостинного двору на баланс майже всі вже на руках у Софії, впродовж місяця маємо це зробити, – прокоментувала ситуацію

генеральний директор Національного заповідника „Софія Київська” Неля Кувальська. – Справді, таке рішення стало для нас неочікуваним. Щоб опікуватися Гостиним двором, нам потрібні кошти та додаткові посади у штаті, про що ми вже попросили міністерство. Бо треба забезпечити будівлю охороною, поставити навколо огороження... Треба врятувати приміщення від температурних перепадів, накрити його, ліквідувати кілька аварійних ділянок, прибрати сміття, прибрати дерева, які поросли на самій споруді, підвести якусь тимчасову електрику. Це перші роботи, які треба на вчора зробити».

Стосовно концепції майбутнього призначення та використання Гостинного двору, це завдання взяло на себе МКІП. Так, у межах майбутнього відновлення пам'ятки буде реалізовано простір для культурно-мистецьких українських проєктів, зокрема для промоції креативних індустрій. Як запевнив міністр, Гостинний двір відновлюватимуть «без так званих надбудов і пристосувань, коли на місці пам'яток з'являються хмарочоси». На цій же позиції стоїть і заповідник – ніяких перебудов та надбудов бути не повинно. За прогнозами гендиректора Софії Київської, за умови достатнього фінансування пам'ятку, яка стоїть без накриття з 2013 року та потребує негайного проведення рятувальних робіт, можна відновити за років два-три [16; 17].

Вразливість об'єктів матеріальної спадщини стосується не тільки зовнішніх деструктивних впливів. Досить часто артефакти знаходяться на перетині протилежних інтересів держави як головного суб'єкта збереження культурної спадщини, громадських організацій, рухів, з одного боку, та суб'єктів господарчої діяльності – з іншого [18].

Скандал навколо будівлі «Квіти України» в Києві – яскравий приклад цинічної поведінки приватних власників, бізнесменів, які не бачать далі своїх фінансових інтересів, тим більше коли йдеться про будинок у центрі міста, важливий лише для місцевої громади та вузького кола поціновувачів архітектури модернізму, в цьому конкретному випадку.

На початку червня на вулиці Січових Стрільців, 49 поставили будівельний паркан навколо будинку-оранжереї «Квіти України», що являє собою обвинувачений виноградом шестиповерховий будинок зі скляним атриумом, який раніше слугував оранжереєю, збудований у 80-ті в стилі модернізму. Останні десятки років будівля знаходиться в приватній власності та здається в оренду. До зміни власника компанії в 2019 році про знищення «Квітів України» ніколи не йшлося. Нині ж новий власник, Олексій Пишний, повідомив, що будівля не приносить значного доходу.

Про реконструкцію громада дізналася 9 червня. Щодо своїх планів забудовник мовчав, тому активісти відразу подали скарги, запити та звернення в поліцію, ДАБК, Департамент міського благоустрою та до народних депутатів. Культурна ініціатива «Мапа Реновації» вже за тиждень розпочала рух за збереження «Квітів», а нардеп Дмитро Гурін зустрівся з інвестором Олексієм Пишним, який розповів йому, що проєкт не передбачає ніякого демонтажу, що вла-

сник розуміє складність ситуації, готовий до компромісів, розгляне можливість оголошення конкурсу тощо. Та виявилось, що обіцянки були просто текстами, виконувати їх забудовник не планував. Адже згодом стало відомо, що після реконструкції будівля стане офісним центром з надбудовою та підземним паркінгом і матиме висоту до 27 метрів, як 9-поверхівка. Зі стартом будівельних робіт з'ясувалося, що й фасад будинку мають повністю перебудувати, і найперше, що зробили власники приміщення – зрізали коріння старовинного винограду. Щоправда, за словами О. Пишного, рослину тимчасово пересадили до розплідника. Також бізнесмен анонсував відкритий конкурс проєктів реконструкції. Проте учасники ініціативної групи не повірили в прозорість такого конкурсу.

Далі події розгорталися стрімко: до протесту долучилися інші кияни, депутати Київради, міністр культури та інформполітики, а Шевченківський районний суд Києва наклав на будинок арешт в рамках кримінального провадження за ознаками самоправства. Мінкульт передав забудовнику припис про зупинку робіт, Національна спілка архітекторів України провела слухання за участі архітектора Миколи Левчука, автора проєкту будівлі. На додаток, інший суд заборонив забудовнику роботи в будинку на тій підставі, що він порушує авторські права архітектора.

Це, до речі, перший в історії України випадок, коли в рамках захисту авторських прав суд заборонив вчиняти дії з будівлею на час розгляду справи. Як пояснили в юридичній компанії Axon Partners, яка представляє в суді інтереси М. Левчука, твір архітектури є об'єктом авторських прав, відповідно, архітектор може вимагати збереження цілісності твору й протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору або будь-якому іншому посяганню на твір, що може зашкодити честі та репутації автора [19; 20; 21].

За рішенням Департаменту охорони культурної спадщини КМДА від 3 серпня, навчально-методичний павільйон «Квіти України» отримав статус щойно виявленого об'єкта культурної спадщини. Тепер «Квіти України» підлягають захисту, згідно зі ст. 37 Закону України «Про охорону культурної спадщини», що зобов'язує власника припинити будівельні роботи й укласти охоронний договір протягом місяця, а будь-які роботи на об'єкті будуть здійснюватися виключно за наявності письмового дозволу відповідного органу охорони культурної спадщини на підставі погодженої з ним науково-проєктної документації. Копію наказу направили в Міністерство культури та інформаційної політики України з метою внесення об'єкта до державного реєстру нерухомих пам'яток України [22; 23; 24; 25].

Складно переоцінити важливість перемоги, здобутої завдяки консолідованим зусиллям влади, культурної спільноти, громадських діячів та звичайних мешканців Києва. До речі, під час протистояння активісти ініціативної групи «Зберегти Квіти України» створили офіційну сторінку акції у фейсбуці, де розмістили інформацію про історію будівлі, правову складову реконструкції тощо. Instagram-канал Ukrainian Modernism також долучився, публікуючи актуальні

новини. Крім того, було організовано культурну програму, в рамках якої відбулося світлове шоу від художників Carbon Residence та Photinus Studio на стінах атріуму, а Довженко-Центр влаштував показ на стінах будівлі авангардного радянського фільму 1929 року з унікальними кадрами старого Києва – «Навесні» Михайла Кауфмана [26; 27; 28; 29].

Проте розслаблятися зарано, оскільки на початку липня стало відомо, що черговій модерністській будівлі Києва загрожує знищення – трамвайній диспетчерській на Львівській площі – індивідуальний проєкт архітектора Яноша Віга, 1982 р. Відомо, що в 2009-му будівлю приватизувало ТОВ «Діолен» і зараз «готує реконструкцію». Активісти спільноти «Український модернізм» наголошують, що роботи ведуться з порушеннями. «Це вже четверта модерністська будівля в Києві, якій на сьогодні загрожує знищення. Ще декілька таких років, і від матеріальної спадщини ХХ сторіччя в Києві нічого не залишиться», – кажуть активісти. І це лише приклад столиці, то що вже казати про інші українські міста [30].

Підстав для тривоги за долю історичних споруд в Україні дійсно багато. А для Києва ситуація взагалі парадоксальна – хіба столиця не є обличчям нашої держави, чи можна нехтувати пам'ятками, які, на жаль, і так малочисельні.

«Київ має залишатися історичним! У тому числі візуально», – наголосив очільник МКІП у Телеграмі, повідомляючи довгоочікувану новину про те, що в Києві затверджено історико-архітектурний опорний план: «Його прийняття дозволяє не просто зафіксувати визначні об'єкти міста. Це протидія руйнуванню столиці забудовниками і великий крок до посилення відповідальності за такі випадки. Тепер дискусії про те, що можна будувати і де можна – будуть визначені в цьому історико-архітектурному опорному плані» [31].

Київ зачекався на захист, адже багато років місто забудовували без генплану. Лише за квітень 2021 року в Києві сталися два резонансних знесення: столітнього будинку Уткіна та пивоварні Карла Шульца ХІХ століття. Законність цих знесень – сумнівна. Натомість за останнє десятиліття було напрацьовано загальний сценарій, що дозволяє знести столітню будівлю безкарно. Загалом урбаністи налічують у Києві понад 3000 будинків, які могли б претендувати на статус історичних пам'яток архітектури. Але внесено до реєстру охоронюваних пам'яток менше тисячі. Був відсутній такий статус і в пивоварні Шульца. Будівлю було зведено 1881 року, й по сьогодні вона входила до зони охорони пам'яток історії «Завод «Червоний гумовик». Але навіть 140-річна історія не врятувала пивоварню від знесення.

Також не помітили чиновники «унікальності» в особняку на Михайлівській, 10. Його побудували наприкінці ХІХ ст. за проєктом відомого архітектора Казанського. Тут жив письменник Олександр Купрін, а на початку ХХ ст. розміщувалися редакції одних з перших київських газет «Нова громада» та «Громадська думка». Будівля знесена в листопаді 2016 року. Сьогодні на її місці чорніє присадкуватий бізнес-центр класу А.

Уже майже 15 років не вщухають пристрасті навколо садиби Івана Терещенка, пам'ятки архітектури. Київська міська державна адміністрація дозволила реконструювати 150-річну садибу на бульварі Тараса Шевченка, 34/11 в офісний центр. І зараз доля історичної пам'ятки – будинку із красивою архітектурою – під питанням.

Тому, проблема не лише у визнанні чи невизнанні будівлі пам'яткою архітектури. Знесення найчастіше відбуваються без відповідних дозволів від Департаменту охорони культурної спадщини при КМДА і МКІП. Тобто навіть без внесення до реєстру культурної спадщини дії зі знищення будівель незаконні. А тому й статус пам'ятки архітектури не уберігає від знесення.

Наприклад, внесений 2011 року до реєстру історичних будівель дім на Грушевського, 4 залишався там усього місяць. Потім власник через суд домігся скасування внесення. Судова тяганина тривала до 2015 року, доки остання інстанція не визнала будівлю такою, що не має історичної цінності. Знести його так і не наважились, але в січні 2019 року тут відбулася масштабна пожежа, яку гасили 70 співробітників МНС понад три години. Власник земельної ділянки планує побудувати за цією адресою хмарочос у 50 поверхів.

У тому, що саме власники хочуть скасування визнання будівель пам'ятками культури, жодного парадокса немає. Земля під будівлями в центрі Києва набагато дорожче їх самих. Якщо бути більш точним, реконструкція будівлі в близькому до первісного вигляді – це дуже дорогий процес, який в ідеалі не дозволяє збільшити корисні метри. Це витрати з сумнівною можливістю повернення. Набагато зручніше побудувати з нуля щось максимально комерційно привабливе. Але для цього потрібно розв'язувати проблему зі старим будинком. Це бізнес, тому власники зручних для будівництва ділянок продовжують вимагати через суд скасування статусу пам'яток.

Але навіть без ковпів екскаваторів, багато пам'яток історії та культури в Києві практично приречені. Час на боці забудовників, адже безхазяйні будівлі руйнуються самі собою. До того ж, у багатьох географічно цінних столітніх будинках часто трапляються пожежі. Наприклад, занедбаний Будинок Вертипокроха ХІХ століття на Подолі з 2007 року горів тричі. Також двічі горів цілком функціональний будинок на Саксаганського, 38: у березні 2015-го і в березні 2021-го. Причина таких частих пожеж і наступних знесень навіть не в розмірі штрафу, а в тому, що інвестиційна вигода для забудовника безперечна.

«Пам'ятки архітектури горітимуть і падатимуть доти, поки не набудуть справжньої цінності для киян. Лише коли забудовник, що зруйнував пам'ятку історії, буде в огорі отримати «токсичне» тавро від потенційних покупців і орендарів, ми зможемо без сорому говорити про збереження архітектурної спадщини столиці», – переконаний Денис Дроздов, незалежний агент з комерційної нерухомості, фахівець із продажу активів неплатоспроможних банків [32; 33].

Приклад Києва наведено, тому що він дуже показовий, а є ще Одеса та резонансна друкарня Фесенка, Львів та Митрополичі сади, Луцьк та об'єкти

поблизу замку Любарта й інші варті уваги об'єкти у великих містах та містечках України, які втрачають своє історичне обличчя через знесення пам'яток і хаотичну забудову.

Щодо останнього, обурені хаотичним будівництвом в історичному центрі Харкова учасники ініціативної групи #SaveKharkiv закликають до об'єднання у відстоюванні культурного надбання. Саме про це йшлося на пресконференції за участі активістів, архітекторів та депутатів міської ради. За словами відомого харківського архітектора Олександра Калугіна, вітчизняним забудовникам потрібен досвід країн ЄС. «Наприклад, у Німеччині вже понад 20 років діє Регламент оновлення, реконструкції чи будівництва в історичному центрі міста. Він включає обмеження та „червоні лінії, яких треба дотримуватися будь-якому будівельнику, щоб зберегти пам'ятки історичної спадщини. В Харкові ж, де діють десятки таких пам'яток, немає ані Регламенту, ані хоча б історико-архітектурного плану забудови центру міста», – констатував він [34].

Чимало й позитивних зрушень у галузі охорони культурної спадщини. Так, головна новина року – місія ЮНЕСКО дійшла висновку, що загальний стан збереження Собору Святої Софії з прилеглими монастирськими спорудами та монастирського комплексу Києво-Печерської лаври з церквою Спаса на Берестові, є задовільний. Тобто цим об'єктам нічого не загрожує.

Торік Міністерство культури та інформаційної політики своїм наказом затвердило межі та режими використання буферної зони об'єкта всесвітньої спадщини «Київ: Собор Святої Софії і прилеглі монастирські споруди, Києво-Печерська лавра». 28 липня цього року Комітет всесвітньої спадщини ЮНЕСКО схвалив нові правила щодо буферної зони.

Що це означає? Нелегальним забудовникам та чиновникам КМДА, що роздають землю в історичному ареалі під забудову, тепер робити це буде незручно. Наступним кроком є контроль за дотриманням цих спеціальних меж і режимів зони, тож нове зонування має раз і назавжди покласти край старим схемам між чиновниками та бізнесом, через які Київ забудовується до невпізнанності [35; 36].

Останнім часом з'явилося чимало проєктів у контексті пам'яті про Чорнобильську трагедію, зокрема й несподіваних: зробити мерч у вигляді футболок з п'ятьма рукавами, перенести в зону відчуження всі українські казино чи організувати тут сафарі. Але за всім цим бачиться завдання – продати.

Цього року МКІП презентувало можливості включення Чорнобильської зони до списку Світової спадщини ЮНЕСКО. Міністр культури та інформаційної політики О. Ткаченко наголосив на необхідності створення умов для формування пам'яті, яка була б адекватною в сучасному контексті. Що є дуже важливим, на його думку, так це збереження пам'яток у Чорнобилі, які відвідують туристи, бо ці пам'ятки знаходяться в дуже поганому стані, а також розробка програми ліцензування супутніх у зоні відчуження.

Заступниця міністра культури та інформаційної політики Світлана Фоменко своєю чергою зазначає: «Об'єкти спадщини ЮНЕСКО мають корелюватися з основною місією цієї організації. Вони мають сприяти промоції миру та розвитку співпраці між народами. Тут потрібно зрозуміти, наскільки нематеріальний аспект місця пам'яті корелюється з фізичними об'єктами, які ми можемо побачити у Зоні відчуження. Не секрет, що усередині ЮНЕСКО існує дискусія щодо включення негативних місць пам'яті до списку всесвітньої спадщини, наскільки це відповідає місії організації. Наша концепція якраз показує, що Чорнобиль – це не тільки трагедія та героїзм і це історія не лише останніх 30 років. Насправді це багатшаровий процес – від культурної спадщини наших пращурів до сьогодишньої урбаністичної, ядерної, техногенної спадщини».

Серед іншого, С. Фоменко представила дорожню карту включення Чорнобильської зони до списку Світової спадщини ЮНЕСКО, підкресливши необхідність уточнення та нанесення на актуальну топооснову межі об'єкта номінації. Наразі міністерство працює над формуванням досьє об'єкта для внесення його до попереднього списку ЮНЕСКО – цей етап передбачає «інвентаризацію» ключових об'єктів культурної та природної спадщини і може тривати 5–10 років. [37; 38; 39].

Як бачимо, проблеми збереження культурної спадщини в Україні потребують для свого вирішення значних правових та організаційних змін. Тому, повертаючись до питання, кому краще довірити порятунок пам'яток, варто проаналізувати досвід провідних країн світу, наприклад, практику Великої Британії щодо участі неурядових організацій у пам'яткоохоронній діяльності, в тому числі передачі їм від державних структур значного обсягу повноважень у цій сфері, який може бути корисним при підготовці відповідних рішень українськими органами влади.

Вихід з проблеми недостатнього фінансового забезпечення сфери збереження культурної спадщини може бути знайдений, зокрема, шляхом розширення повноважень неурядових неприбуткових організацій, надання їм прав не лише вивчення, моніторингу, участі в консервації та реставрації об'єктів культурної спадщини, але й прямого управління нею на місцевому й загальнодержавному рівнях, залучення необхідних коштів на виконання своїх статутних завдань. За належного контролю та необхідної законодавчої бази, партнерство держави й згаданих організацій може дати позитивні результати.

Тому досвід Великої Британії, країни із багатими традиціями участі неурядових організацій у збереженні культурної спадщини, де в силу історичних обставин, ці традиції склалися досить рано, існували безперервно і довели свою ефективність, може бути вельми корисним. Він важливий ще й тим, що демонструє не лише різноманітні можливості збереження та актуалізації культурної спадщини неурядовими організаціями, але й її використання для примноження соціального капіталу країни, перетворення спадщини минулого на ресурс розвитку сучасного й прийдешніх поколінь.

У Британії культурна спадщина, як і креативні індустрії, вважається важливим сектором національної економіки. Комісія історичних будівель і пам'яток Англії (Historic Buildings and Monuments Commission for England), більш відома під скороченою назвою Історична Англія (Historic England), поза-відомча державна інституція, фінансована Департаментом у справах культури, мас-медіа і спорту, щорічно видає звіт «Спадщина та економіка» (Heritage and the Economy). Згідно з останнім звітом, у 2019 році завдяки діяльності сектору культурної спадщини було створено загалом 36,6 млрд фунтів стерлінгів валової доданої вартості (в тому числі, 14,7 млрд було створено безпосередньо в самому секторі, решта – в галузях, що здійснювали постачання тієї чи іншої продукції або послуг для сектору спадщини) і 563509 робочих місць.

У звіті відзначено, що «спадщина є важливим джерелом економічного процвітання та зростання. Сектор спадщини є складним і багатомірним, з безліччю видів економічної діяльності». За оцінками експертів, у зазначений період він створив більше валової доданої вартості, ніж сектор мистецтв та креативних індустрій. Втім, ці сектори пов'язані між собою: креативні індустрії найбільше концентруються там, де «щільність» об'єктів культурної спадщини є найбільшою. Водночас збереження культурної спадщини у Великій Британії пов'язане із захистом довкілля, енергозбереженням, зменшенням шкідливих викидів в атмосферу, забезпеченням сталого розвитку суспільства загалом і місцевих громад зокрема.

Значна роль в управлінні об'єктами культурної спадщини цієї країни належить неурядовим організаціям, які є чисельними і диференційованими за масштабами й видами діяльності.

Існують загальнонаціональні організації, такі як Національний траст (National Trust) – найбільша в Європі благодійна організація, що займається збереженням культурної спадщини, Траст англійської спадщини (English Heritage Trust), Товариство старовинних пам'яток (Ancient Monuments Society), Товариство захисту старовинних будівель (Society for the Protection of Ancient Buildings).

Але існують і такі, що здійснюють управління об'єктами культурної спадщини на локальному рівні, наприклад, Траст спадщини Південного Заходу (South West Heritage Trust), діяльність якого поширюється лише на окремі об'єкти у графствах Сомерсет і Девон, або Траст Самлсбері-холлу (Samlesbury Hall Trust), який опікується лише одним будинком 14 ст. у місті Блекберн (графство Ланкашир у північно-західній Англії), перетворивши його на туристичний «магніт» і місце проведення різноманітних заходів. Подібні організації тісно пов'язані з місцевими громадами й працюють за принципами інклюзивності, широкого залучення до своєї діяльності їх членів, сприяють задоволенню їхніх освітніх та культурних потреб.

Існують також об'єднання неурядових організацій зі збереження культурної спадщини, наприклад, Альянс спадщини (Heritage Alliance), членами якого

є 140 організацій, починаючи з таких великих як: Національний траст, Англійська спадщина (English Heritage), Траст каналів і річок (Canal & River Trust), Фонд історичних будинків (Historic Houses Foundation), і закінчуючи меншими і більш спеціалізованими, що представляють інтереси власників об'єктів культурної спадщини, професіоналів, волонтерів і науковців у цій галузі, музеї тощо. Загалом до його діяльності залучено понад 7 млн осіб.

Збереження культурної спадщини у Великій Британії нерозривно пов'язане з охороною природної спадщини. Навіть території, прилеглі до історичних будинків, розглядаються не просто як охоронна зона, а як частина об'єкта спадщини, яка також має бути збережена в автентичному вигляді. Згаданий вище Національний траст, крім збереження історичних будівель і місць, також займається, в межах підпорядкованих йому площ, реновацією або підтримкою в первісному вигляді історичних ландшафтів, традиційних сільських краєвидів, лісів, морського узбережжя і їхньої фауни. Траст каналів і річок опікується близько 2000 миль природних і штучних водних комунікацій, а також пов'язаними з ними історичними спорудами в Англії та Уельсі. Цьому трасту були передані повноваження з охорони зазначених об'єктів, які до того належали державній корпорації British Waterways – ще один, поряд з English Heritage, характерний для Великої Британії приклад передачі повноважень від державної структури неурядовій благодійній організації.

Водночас велика увага приділяється збереженню індустриальної спадщини – об'єктів, пов'язаних з історією промислового розвитку Великої Британії, яким займається, зокрема, Асоціація індустриальної археології (Association for Industrial Archaeology).

Різноманітні форми залучення коштів для виконання статутних завдань вирішують проблеми фінансування, знімаючи значну частину цього навантаження з державного та місцевих бюджетів. Держава, своєю чергою, може надавати фінансову підтримку за рахунок спеціалізованих джерел грошових надходжень, таких як Лотерейний фонд спадщини (Heritage Lottery Fund, з 2019 року – National Lottery Heritage Fund) – позавідомчої державної організації, яка отримує кошти від Національної лотереї для підтримки проєктів, пов'язаних з культурною спадщиною. У 2000 році під управлінням державного Агентства у справах сільської місцевості (the Countryside Agency) була започаткована розрахована на 10 років «Ініціатива для місцевої спадщини» (Local Heritage Initiative) – грантова програма, метою якої було сприяти локальним групам у дослідженні й збереженні місцевих ландшафтів, традицій і культури. Фінансування здійснювалося за рахунок Лотерейного фонду спадщини. В рамках реалізації програми було профінансовано близько 1400 проєктів. Загалом Лотерейний фонд спадщини щорічно надає різноманітних грантів на суму 375 млн фунтів стерлінгів.

Існують благодійні організації, які акумулюють кошти, одержані з різних джерел, для надання грантів на потреби збереження культурної спадщини, на-

приклад згаданий Фонд історичних будинків (Historic Houses Foundation) надає гранти для: відновлення та консервації історичних сільських будинків, а також прилеглих садів і господарських споруд; реставрації і збереження творів мистецтва і предметів, що становлять науковий та історичний інтерес.

Зазвичай гранти надаються для об'єктів, внесених до відповідних офіційних реєстрів спадщини, наприклад Англійського реєстру парків і садів, хоча бувають і винятки, якщо будівля, на думку грантодавців, має достатнє історичне або архітектурне значення. Характерно, що під сільськими будинками розуміються не лише ті, що знаходяться нині в сільській місцевості, а й ті, що знаходилися в ній колись, а потім були включені в міську забудову.

Аналогічну допомогу – грантами, позиками, а також консультаціями – місцевим громадам та благодійним організаціям, особливо в економічно неблагополучних регіонах, надає Фонд архітектурної спадщини (Architectural Heritage Fund), також благодійна організація, яка за час свого існування профінансувала 890 проєктів з відновлення історичних будівель на загальну суму 125 млн фунтів стерлінгів. Своєю чергою Фонд архітектурної спадщини одержує грантову допомогу від державних установ – Уряду Об'єднаного Королівства, Історичної Англії (Historic England), Історичного доквілля Шотландії (Historic Environment Scotland), Департаменту Північної Ірландії у справах громад (Northern Ireland Department for Communities), Служби збереження історичної спадщини Уельсу (Cadw), а також від благодійних організацій – Трасту пілігримів (Pilgrim Trust), Фонду Гарфілда Вестона, Фонду Вільяма Гранта.

Також існують безкоштовні Інтернет-довідники щодо можливостей фінансової підтримки для всіх, хто бере участь у проєктах зі збереження культурної спадщини, пов'язаної з Великою Британією. Таким, зокрема, є Довідник фінансування спадщини, створений Альянсом спадщини і Фондом архітектурної спадщини, пізніше підтриманий Фондом історичних будинків. Довідник включає 400 списків, у яких детально описуються джерела грантів, позик, стипендій тощо від трастів, фондів та інших організацій, що пропонують фінансування проєктів, пов'язаних зі збереженням культурної спадщини.

Серед грантодавців є великі державні (на кшталт Historic England) і недержавні (на кшталт Historic Houses Foundation) організації, але також і порівняно невеликі місцеві фонди, засновані фізичними особами. Наприклад, The Sainsbury Family Charitable Trusts – група благодійних фондів, заснована представниками трьох поколінь сім'ї Сенсбері, або Hervey Benham Charitable Trust, грантодавча діяльність якого поширюється лише на резидентів міста Колчестер і північно-східної частини графства Есекс.

Потрібно зазначити, що гранти на збереження культурної спадщини надаються досить широкому колу реципієнтів: власникам історичних місць чи будівель на їхню реставрацію або дослідження; місцевим органам влади, що опікуються об'єктами культурної спадщини; неурядовим організаціям з відповідною спеціалізацією тощо.

Соціально значущим елементом діяльності благодійних організацій у сфері спадщини є широке залучення волонтерів. Їхня кількість варіюється від 53 тисяч у Національному трасті до кількох десятків у невеликих місцевих організаціях. Існують і волонтерські об'єднання, наприклад, Heritage Volunteering Group, яка ставить за мету розвиток волонтерства і поширення найкращих волонтерських практик у сфері збереження спадщини, підтримку організацій, які залучають до своєї діяльності волонтерів – регіональні і національні музеї, трасти, товариства тощо. Волонтерство розглядається, крім іншого, як можливість стати причетним до важливої суспільно корисної справи, набути нових професійних навичок, підвищити свій освітній і культурний рівень, розширити свої соціальні зв'язки [40].

В контексті досвіду Великої Британії щодо участі неурядових організацій у збереженні культурної спадщини, варто навести ще кілька цікавих деталей.

Згаданий вище Національний траст, який нині нараховує близько 6 млн членів, і у власності якого знаходяться понад п'ятсот історичних будинків, замків, парків і садів, близько мільйона витворів мистецтва, понад 250 тис. га землі, понад 780 миль берегової лінії, має щорічний дохід понад 680 млн фунтів стерлінгів від членських внесків, пожертв та спадщини, своїх магазинів, ресторанів та іншої власності, грантів від інших благодійних організацій, урядових установ, місцевих органів влади.

Тим часом під управлінням Трасту англійської спадщини знаходяться понад 400 історичних пам'яток, будівель і місць, в тому числі такі видатні як Стоунхендж, Дуврський замок XI ст., давньоримський Вал Адріана, замок Тінтейджел XIII ст. Лише частина з них належить трасту, більшість знаходиться у віданні державного Департаменту культури, мас-медіа та спорту, інших урядових установ, і були передані в управління English Heritage на підставі різних домовленостей.

Товариство старовинних пам'яток нараховує 2200 членів. До основних видів діяльності відносяться: консультування місцевих органів влади, власників пам'яток та історичних будівель, церковних організацій щодо проведення робіт на подібних об'єктах; просвітництво з метою збільшення поінформованості населення про історичні будівлі і місця; здійснення впливу на територіальне планування і політику збереження культурної спадщини.

А Товариство захисту старовинних будівель, що діє на території Англії, Шотландії, Уельсу і Північної Ірландії, проводить дослідницьку роботу у сфері реставрації і збереження історичних будинків, займається консультативною і освітньою діяльністю. Головний принцип пам'яткоохоронної діяльності Товариства – максимальне збереження автентичності матеріалів і конструкції будівель, а не повернення їм первісного вигляду, який може бути лише витвором уяви реставратора. Вироблені Товариством стандарти реставраційної діяльності здобули визнання у Великій Британії та за її межами.

Україна починає ставитися до культури серйозно та працювати над своїм іміджем. Але щоб оптимізм перетворився на впевненість, розпочаті процеси потребують сталості. Потрібне також розуміння, що наші нащадки не матимуть іншого прикладу поваги до пам'яті предків, окрім нас самих [32].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України «Про охорону культурної спадщини» [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14> (дата звернення 12.08.2021).
2. Інституційні та правові проблеми збереження культурної спадщини [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/instituciyni-ta-pravovi-problemi-zberezheniya-kulturnoi> (дата звернення 12.08.2021).
3. Жадько В. О. До проблеми збереження історичної спадщини та формування законодавчої бази / В. О. Жадько [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10767/Zhad'ko.pdf;jsessionid=CE77DAE6D0A42E9A09DFFE2E0EE31C94?sequence=1> (дата звернення 12.08.2021).
4. Уряд затвердив План заходів щодо підтримки сфери культури, охорони культурної спадщини, розвитку креативних індустрій та туризму [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-zatverdiv-plan-zahodiv-shchodo-pidtrimki-sferi-kulturi-ohoroni-kulturnoyi-spadshchini-rozvitku-kreativnih-industrij-ta-turizmu> (дата звернення 12.08.2021).
5. «Креативна декомунізація та інформбезпека». Ткаченко відзвітував за рік роботи у Мінкульті та розповів про місію відомства [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://detector.media/infospace/article/188921/2021-06-08-kreatyvna-dekomunizatsiya-ta-informbezpeka-tkachenko-vidzvituvav-za-rik-roboty-u-minkulti-ta-rozpoviv-pro-misiyu-vidomstva/> (дата звернення 12.08.2021).
6. Лиховид І. Велика реставрація. Шанс для обраних: скільки пам'яток вдасться врятувати в межах президентської програми з урахуванням безстатусності та нічийності багатьох об'єктів? / Ірина Лиховид // День. – 2021. – 5 лип. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/velyka-restavraciya-shans-dlya-obranyh> (дата звернення 12.08.2021).
7. З березня починаємо активну роботу за програмою Велика реставрація – Олександр Ткаченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ua.interfax.com.ua/news/interview/730467.html> (дата звернення 12.08.2021).
8. Ткаченко перевірів, як реставрують «Софію Київську» [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric->

culture/3285166-tkachenko-pereviriv-ak-restavruut-sofiu-kiiivsku.html (дата звернення 12.08.2021).

9. В Запорозжє стартували роботи по возродженію національного заповедника «Хортица» [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://sensor.net/ru/news/3270449/v-zaporoze-startovali-raboty-po-vozrozdheniyu-natsionalnogo-zapovednika-hortitsa> (дата звернення 12.08.2021).

10. На Хортиці у межах «Великої реставрації» одночасно оновлюють чотири об'єкти [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/3277472-na-hortici-u-mezah-velikoi-restavracii-odnocasno-onovluut-cotiri-obekti.html> (дата звернення 12.08.2021).

11. МКІП та Хмельницька ОДА підписали меморандум про розвиток Кам'янець-Подільського [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/3291667-mkip-ta-hmelnicka-oda-pidpisali-memorandum-pro-rozvitok-kamancapodilskogo.html> (дата звернення 12.08.2021).

12. Козак І. Хмельниччина: Старе місто розвиватиметься / Ірина Козак [Електронний ресурс] // Голос України. – 2021. – 23 лип. – Текст. дані. – Режим доступу: <http://www.golos.com.ua/news/139671> (дата звернення 12.08.2021).

13. Рада збирається виділити 1 млрд грн на «Велику реставрацію» пам'яток комунальної форми власності [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: https://lb.ua/culture/2021/07/01/488342_rada_zbiraetsya_vidiliti_1_mlrd_grn.html (дата звернення 12.08.2021).

14. Палац Потоцьких у Тульчині готують до включення у «Велику реставрацію» [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3287998-palac-potockih-u-tulcini-gotuut-do-vklucenna-u-veliku-restavraciu.html> (дата звернення 12.08.2021).

15. Музей, костел і палац: Львівщина пропонує об'єкти до «Великої реставрації» [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3287021-muzej-kostel-i-palac-lvivsina-proponue-obekti-do-velikoi-restavracii.html> (дата звернення 12.08.2021).

16. Лиховид І. Несподівана опіка. Після багаторічної боротьби столичної громади за Гостинний двір пам'ятку віддали на баланс Софії Київській / Ірина Лиховид // День. – 2021. – 3 серп. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/nespodivana-opika> (дата звернення 12.08.2021).

17. Гостинний двір та МКІП: що робитиме міністерство для відновлення пам'ятки. – Олександр Ткаченко [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: https://lb.ua/blog/olexandr_tkachenko/488592_gostinniy_dvir_mkip_shcho_robitime.html (дата звернення 12.08.2021).

18. Інституційні та правові проблеми збереження культурної спадщини [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/instituciyni-ta-pravovi-problemi-zberezhennya-kulturnoi> (дата звернення 12.08.2021).

19. Балицька О. Отруєні квіти України: публічна дискусія навколо «Квітів України», яку започаткував забудовник, поступово перетворилася на репутаційну катастрофу. Як це сталося / Ольга Балицька [Електронний ресурс] // Новое время. – 2021. – 20 лип. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/opinion/kviti-ukrajini-shcho-vidbuvayetsya-navkolo-budivli-roku-ukiyevi-novini-ukrajini-50172447.html> (дата звернення 12.08.2021).
20. Будинок із квітами на Січових може стати офісним центром висотою 9-поверхівки. Що відбувається? [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.the-village.com.ua/village/city/architecture/313279-scho-zbudinkom-kviti-ukrayini-na-sichovih-striltsiv> (дата звернення 12.08.2021).
21. Суд заборонив демонтаж «Квітів України» через порушення авторських прав [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: https://lb.ua/culture/2021/07/16/489489_sud_zaboroniv_demontazh_kvitiv.html (дата звернення 12.08.2021).
22. Будівлі «Квіти України» надали охоронний статус [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://supportyourart.com/news/budivli-kvity-ukrayiny-nadaly-ohoronnyj-status/> (дата звернення 12.08.2021).
23. Легендарну будівлю «Квіти України» захистили від забудовників // Газета по-українськи. – 2021. – 3 серп. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://gazeta.ua/articles/kiev-life/legendarnu-budivlyu-kviti-ukrayini-zahistili-vid-zabudovnikov/1045700> (дата звернення 12.08.2021).
24. Культурна спадщина. Будівля Квіти України в Києві отримала охоронний статус // Новое время. – 2021. – 3 серп. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/kyiv/kviti-ukrajini-na-sichovih-strilciv-otrimali-ohoronnyj-status-kmda-novini-kiyeva-50175343.html> (дата звернення 12.08.2021).
25. Дейна А. Будівлю «Квіти України», яку намагалися знести, визнали об'єктом культурної спадщини: що це дає / Анастасія Дейна // Дзеркало тижня. Україна. – 2021. – 3 серп. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/budivlju-kviti-ukrajini-jaku-namahalisja-znesti-viznali-objektom-kulturnoji-spadshchini-shcho-tse-daje.html> (дата звернення 12.08.2021).
26. Врятуйте пам'ятку українського модернізму – будівлю «Квіти України». Розповідаємо як [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://platfor.ma/vryatujte-pamyatoku-ukrayinskogo-modernizmu-budivlyu-kvity-ukrayiny-os-yak/> (дата звернення 12.08.2021).
27. Світлове шоу та показ фільму. Активісти анонсували культурні заходи для збереження будівлі «Квіти України» // Новое время. – 2021. – 16 лип. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/art/kviti-ukrajini-aktivisti-organizuyut-nizku-kulturnih-zahodiv-dlya-zberezhennya-budivli-50171942.html> (дата звернення 12.08.2021).
28. Черговій модерністській будівлі Києва загрожує знищення: Трамвайну диспетчерську на Львівській площі можуть знести // Дзеркало тижня. Україна. – 2021. – 6 лип. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу:

<https://zn.ua/ukr/UKRAINE/cherhovij-modernistskij-budivli-kijeva-zahrozhuje-znishchennja-tramvajnu-dispetchersku-na-lvivskij-ploshchi-mozhut-znesti.html> (дата звернення 12.08.2021).

29. У Києві затвердили історико-архітектурний опорний план [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-kyiv/3291576-u-kievi-zatverdili-istorikoarhitekturnij-opornij-plan.html> (дата звернення 12.08.2021).

30. Дроздов Д. Крихкість історії в камені: чому гинуть столітні будівлі в столиці: і чому реновація по-київськи більше нагадує вандалізм / Денис Дроздов [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://mind.ua/openmind/20226121-krihkist-istoriyi-v-kameni-chomu-ginut-stolitni-budivli-v-stolici> (дата звернення 12.08.2021).

31. Молодковець М. Влада Києва дозволила реконструювати садибу родини Терещенків в офісний центр / Марія Молодковець // Новое время. – 2021. – 8 лип. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/kyiv/kmda-dozvolila-pobuduvati-ofisniy-centr-zamist-sadibi-tereshchenkiv-novini-kiyeva-50170178.html> (дата звернення 12.08.2021).

32. Активісти обурені хаотичною забудовою історичного центру Харкова [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3262092-aktivisti-obureni-haotichnou-zabudovou-istoricnogo-centru-harkova.html> (дата звернення 12.08.2021).

33. Місія ЮНЕСКО встановила, що Софії Київській та Печерській лаврі ніщо не загрожує, – Ткаченко [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: https://lb.ua/society/2021/07/22/489995_misiya_yunesko_vstanovila_shcho_sofii.html (дата звернення 12.08.2021).

34. Лиховид І. Нове зонування проти старих схем. ЮНЕСКО підтримує оновлення охоронних зон навколо Софії Київської та Києво-Печерської Лаври / Ірина Лиховид [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/den-ukrayiny/nove-zonuvannya-proty-staryh-shem> (дата звернення 12.08.2021).

35. Продати Чорнобиль? Дискусія щодо проблеми «бренда» зони відчуження [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: https://lb.ua/culture/2021/07/02/488375_prodati_chornobil_diskusiya_shchodo.html (дата звернення 12.08.2021).

36. Ткаченко презентував концепцію розвитку Чорнобильської зони [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/3261796-tkacenko-prezentuvav-koncepciu-rozvitku-cornobilskoi-zoni.html> (дата звернення 12.08.2021).

37. У МКІП представили можливості включення Чорнобильської зони до списку ЮНЕСКО [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/3261929-u-mkip-predstavili-mozlivosti-vklucenna-cornobilskoi-zoni-do-spisku-unesko.html> (дата звернення 12.08.2021).

38. Литвиненко О. М. Участь неурядових організацій у збереженні культурної спадщини (досвід Великої Британії) / О. М. Литвиненко [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/humanitarnyy-rozvytok/uchast-neuryadovykh-orhanizatsiy-u-zberezhenni-kulturnoyi> (дата звернення 12.08.2021).

Матеріал підготувала

Шлепакова Т. Л.

головний бібліограф відділу наукового аналізу та узагальнення інформації

Комп'ютерне опрацювання та редагування ***І. Г. Піленко***

Формат 60x84/16. Умовн. друк. арк. 1,16. Б/т. Зам. 70. Безплатно

НБУ імені Ярослава Мудрого, Київ-1, Грушевського, 1. Тел. 278–85–12